

Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu

O. İnan ŞENSES¹

Alienation: A Problem of Freedom

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 30.12.2016

Date Accepted: 05.04.2017

JEL Classification:

B10

B14

B51

Keywords:

Labor

Alienation

Capitalist Mode of

Production

Freedom/Emancipation

Communism

ABSTRACT

This study evaluates the freedom/emancipation problem in a way based on the fact of alienation. Marx's philosophical and historical approach is essential for this evaluation given the fundamental emphasis on alienation. Two figures who agitated Marx are important to comprehend Marx's intellectual improvement; these are Hegel, in relation with spiritual progress, and Feuerbach, in relation with religion. Marx criticizes both and apprehends to alienation deriving from production activities and labor process, and, most critically, he emphasizes the historical mode of production that sets the framework of alienation. This concrete analysis facilitates to overcome alienation, and, after all, freedom/emancipation issue and the communism idea are discussed and affirmed this basic relationship.

¹ Arş. Gör. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, inan_senses@yahoo.com

Özet

Bu çalışmada özgürleşme sorunu yabancılaşma olgusuna bağlı kalınarak değerlendirilmektedir. Yabancılaşmaya yapılan temel vurgu, bu olguyu tarihsel boyutta çözümleyen ve bunu üretim etkinliğinin tüm somutluğu içinde değerlendiren Marx’ı eksen almayı gerektiriyor. Kuşkusuz bilginin, çözümlemenin birikimli oluşundan hareketle Marx öncesi iki öncüle odaklanılması kaçınılmaz. Yabancılaşma ve tin ilişkisi bağlamında Hegel ve din ilişkisi bağlamında Feuerbach bu iki öncülü temsil ediyor. Bu temelden hareketle Marx, öncüllerine dönük eleştirel tutumuyla, yabancılaşmayı üretim etkinliğinin, emek sürecinin kendisiyle ilişkilendiriyor ve en kritiği bunu belirli bir tarihsel üretim biçimi altında somutluyor. Yabancılaşmanın somut ilişki ağına bağlı ortaya konuşu, bu ilişki ağının olumsuzluk kadar olumluluk içerdiğini de ortaya koymaya olanak tanıyor. Komünizm fikri ve bunda içerili özgürlük sorunu bu somut ilişki ağının kendinden yola çıkılarak örülüyor ve böylece yabancılaşmanın aşılması, özgürleşmenin en temel koşulu kılınıyor.

Anahtar Kelimeler: Emek, Yabancılaşma, Kapitalist Üretim Biçimi, Özgürlük / Kurtuluş, Komünizm.

Giriş

Şu keskin yargıyla çıkış alsak olmaz mı? Özgürlük tartışması ve dahası kurtuluş problemi ancak yabancılaşma olgusunun çözülüşü oranında anlamlı kılınabilir. Tarihsel gelişimin bize açık ettiği, kapitalist üretim biçiminin ayrılmaz bir yüzü olan yabancılaşma olgusunun nedenselliği, ilişki ağı, çözüme konu edilmeksizin özgürlük, kurtuluş üzerine yoğunlaşmamızın eksik kalacağı savına inanıyoruz. Böylesi bir konumlanma, yabancılaşma olgusunun nasıl değerlendirildiğini, ana eksenyle düşünürlerin birbirlerini nasıl uyardıklarını konu etmemizi gerektiriyor. Yazı kendisini Marx özelinde sınırlıyor olduğundan Hegel’in ve Feuerbach’ın yabancılaşmaya dönük düşünceleri Marx’ın diliyle ifşa ediliyor olacak. Marx’ın kendi özgün kurgusuna duyduğumuz saf güven, kendisinden önceki filozofları değerlendirme konusunda da bizi bağlayıcı kılıyor bir ölçüde. Kuşkusuz Hegel ya da Feuerbach özelinde yapılacak çalışmanın, tartışmayı boyutlandıracağı çok açık. Bizim cephemizden ise özel sorun, Marx’ın neyi nasıl soğurduğu ve daha kritiği, soğrulan şeyi

maddi ilişki ağı üzerinden nereye evrilttiği yönünde. Sorunu saptamakla yetinmeyip onu çözüme taşımak tam da yabancılaşma olgusundan Marx’ın bulgularını çıkardığı en değerli öz olsa gerek. Bu özün niteliğini ve çözümünün doğrultusunu ana eksenle ortaya koymanın önemine inanıyoruz.

Yabancılaşma ekseninde neden Hegel eleştirisi?

Marx’a göre “*filozof-yabancılaşmış insanın soyut biçiminin ta kendisi- kendini yabancılaşmış dünyanın ölçüsü sayar*” (Marx, 1993: 218). Bu yargı, Marx açısından Hegel² eleştirisi için sağlam bir zemin oluşturur. Hegel’de tinin gelişimi, kendinden dışsallaştırdığı şeylerde kendini tanıyarak yeniden kendine dönmesi ile sonlanır. Bu dışsallaştırmanın aracı Hegel’de “emek”tir.

Bu emek vurgusu Marx açısından önemli görülür ama emeğin nesneleştirici işlevi, Hegel’de, tinin kendini bulmasının bir uğrağıdır ve zorunlu bir geçiş aşaması olarak bu nesneleştirme olumlanır³. Ama aşılma/kaldırılma koşulu ile. Bu aşma; “yabancılaşma belirlenimi içinde, yabancı olarak oluşturulmuş insanın nesnel özünün yeniden sahiplenilmesi, demek ki sadece yabancılaşmanın değil ama nesneliliğin de kaldırılması anlamına gelir. Öyleyse sonuç; insanın nesnel olmayan tinselci (spiritual) bir varlık olduğu yönündedir” (1993: 221). Gerçekten böyle mi diye sorar Marx!

“Gerçek olan, ayakları toprağa basan insan kendi gerçek, nesnel özsel güçlerini yabancı bir nesne olarak dışsallaştırır (externalization). Bu, özne olarak ortaya koymak değildir. Bu, etkinliği nesnel olmak zorunda olan nesnel özsel kuvvetlerin özneliğidir! Nesnel bir varlık nesnel bir etkinlik içerisindedir. İnsan nesnel yaratır, nesnel koyar çünkü kendisi nesnel tarafından oluşturulmuştur çünkü temelde o doğadır. Burası çok önemli: öyleyse bu ortaya koyma etkinliğinde insan, “arı etkinliğinden” (tüm soyutluğundan?) bir nesne evrenine

² Yabancılaşma ekseninde Hegel-Marx ayrılığını Marx okumaları üzerinden inşa ediyoruz. İtiraf etmek gerekirse, bu, çözümlenmeyi sınırlayan bir durum. Bununla beraber doğrudan Hegel okumaları yerine dolaylı Hegel okumaları ile Hegel-Marx ayrılığını bir ölçüde kavramamız olası. Bu konuda Sean Sayers’in bir derlemesini önermemiz yerinde olabilir: *Marx and Alienation Essays on Hegelian Themes*. Ayrıca Hegel’in düşünce sistemini anlamaya yönelik görece çetin bir sunum için bkz. Skempton, 2010: 49-95.

³ Öte yandan Avineri’nin saptaması dikkat çekici. Avineri’nin ifadesiyle, Hegel, *System der Sittlichkeit ve Realphilosophie* çalışmalarında emek sürecinin karşılaştığı olumsuzluğu açık etmektedir. Ancak bu metinler o dönem içerisinde yayımlanmamış olduklarından Marx’ın Hegel okumalarının haliyle dışında kalmıştır (Avineri, 1980: 90)

düşmez. Tersine, insanın ortaya koyduğu nesnel ürün kendi nesnelliğinin doğrulanmasıdır” (Marx, 1993/1975: 223/389).

Devam edecek olursak: “İnsanın etten ve kemikten (corporeal), doğal, canlı, nesnel güçlerle donanmış olduğunu söylemek, onun kendi varlığının, kendi yaşam belirtisinin nesnesi olarak *gerçek*, *duyulur* nesnelere sahip olduğunu ve yaşamını ancak bunlar aracılığı ile belirtebileceğini (express) söylemek demektir...” (1993/1975: 224/390). Özce; doğadan ayrı değil doğa ile beraber varolabilen insan.

Ama insan der Marx, yalnızca doğal bir varlık değildir aynı zamanda *insani* doğal bir varlıktır (*human natural being*). Kendi için varolan bir varlıktır. Varlığı ve bilgisi içinde kendini, *cinsil* bir varlık (*species-being*)⁴ olarak doğrulayıp gerçekleştirmesi gerekir (1993/1975: 226/391). Burada, *emek sürecinin* ve bütün olarak *praksisin* önemini vurgulamalıyız.

Ve sağlam bir ayırışma yargısı. Doğa ne nesnel ne de öznel olarak *insani varlığa* uygun olarak bulunur. Doğal olan her şey oluş halindeyse *insan* da kendi kökensel gelişimine, *tarihe* sahiptir (1993/1975: 226/391). Bu nedenle tarih bilinen bir süreçtir ve kendi içinde aşılabilir. Burada; tarih vurgusu, Marx’ın düşünce evreninde çok önemli bir konuma sahiptir. Eğer insan tarihsel bir ürün ise insan doğasına ilişkin birçok önsel belirlemeler ve değişmez kapalı soyutlamalar geçersiz kalacaktır. Gerçek olan, yaşayan, sürekli ilişki içinde olan insan tüm somutluğu ile Marx’ın ilgi alanını oluşturur. Aynı zamanda tarihe yapılan bu vurgu, dışsallaştırma ile yabancılaşmanın Hegel’de varolan idealistçe özdeşleştirilmesini dışlamaya yardımcı olur (Mandel, 1975: 25).

Eğer tüm soyutluktan arındırılmış bir yabancılaşma durumuyla ilgileneceksek, Hegel’in sistemini dışlamalıyız. Çünkü Hegel’de “Yabancılaşmış nesne, insanın yabancılaşmış özsel gerçekliği *bilinçten*, yabancılaşma fikrinden, yabancılaşmanın soyut ve öyleyse boş ve gerçek-dışı dışavurumundan, *yadsımadan* başka bir şey değildir. Bu durumda yabancılaşmanın kaldırılması, boş soyutlamanın, boş ve soyut kaldırılışı biçiminde *yadsımanın yadsınması* olarak belirir” (1993: 233). Marx açısından; Hegel’de bu işleyiş,

⁴ Doğal varlık ve cinsil varlık tanımlamalarının sade sunumu için bkz. Ollman, 1971: 79-83, 84-86, ve 111-115. Karşıt olarak, cinsil insanın metafiziksel bir fikir olduğu savı için bkz. Axelos, 1976: 135.

görünüşteki özün yadsınarak doğru özün doğrulanması değil, görünüşteki özün yani kendi yadsınması sonucu kendine yabancılaşan özün doğrulanmasıdır (1993: 229).

Sonuçta Bottigelli’yi dinleyecek olursak, “Hegel’in yansıttığı şey, yabancılaşmış bir gerçek. Onun eleştiriciliği görünüşten başka bir şey değil. Hegel, yabancılaşmayı belirliyordu ama onu ortadan kaldıracığı yerde doğruluyordu. Nihayetinde, kurulu düzen onanmaktadır” (1993: 72). Öyleyse Marx, Hegel’in soyutluğunu tarihsel somutluk aracılığı ile aşmaya yönelir ve bu yönelimde Feuerbach önemli bir uyarıcı işlevi görür. Kuşkusuz açmazları ile birlikte... Hegel’de vurgulamaya çalıştığımız tinin gelişimi ve sürecin soyutluğu, Feuerbach’ta tersine bir dönüş ile somut insan üzerinden temellendirilir. Marx, Feuerbach’ı eski felsefenin gerçek yeneni (conquerer) olarak onar. Şöyle ki, “a) Felsefenin fikirler yumağı olduğunu, insan yabancılaşmasının bir başka biçimi olduğunu ve bu ölçüde kınanabilir olduğunu belirtebilmiş; b) “İnsandan insana” toplumsal ilişkiyi, kuramının temel ilkesi durumuna getirerek, *gerçek maddecilik* ve *gerçek bilimi* inşa edebilmiş ve c) mutlak olumlu olduğunu ileri süren yadsımanın yadsınmasına karşı kendini olumlu olarak temellendiren ve kendine dayanan olumluyu ortaya koymayı başarabilmiştir” (1993: 214). Bu olumluluklar ekseninde Feuerbach, yabancılaşmayı din boyutunda ele alır. İnsan düşüncesinin ürünü olduğunu söylediği Tanrı’nın, nasıl bağımsız bir özneymişcesine insanları bağımlı kıldığını açıklar (Bottigelli, 1993: 62). Burası şu açıdan önemli ki, tinin yabancılaşması yerine insan merkezli bir yabancılaşma ele alınmaktadır.

Feuerbach’ta insan, “duyumsal⁵ nesne” olarak belirlenir ama insanlar, verili toplumsal ilişki ağı ekseninde ele alınmaz. “Duyumsal faaliyet” yerine “duyumsal nesne” anlayışı, faaliyet halindeki insanları kavramaya yetmiyor ve bu nedenle “insan” soyutlamasını aşamıyor (Marx ve Engels, 1999: 51).

Öyleyse *faaliyetin* (bir bütün olarak emek sürecinin) ve bunun *tarihselliğinin* yabancılaşma olgusu ile bağı kesin olarak kurulmalıdır. Burada Marx’ın, andığımız iki filozofun olumlu/olumsuz çözümlerini kendi *tarihsel materyalizm* anlayışına konu

⁵ Duyumsal ya da duyusal kavramını S. Hilav’ın belirlemesi ile açık hale getirelim. “‘Duyusal’ ya da ‘duyusalılık’ Kant’ın ve ondan sonra gelen Alman düşünürlerinin terminolojisinde ‘varlığın algılanabilir yanını’ yani somut yanını dile getirmek için kullanılan bir sözcüktür. Marx da bu anlamda kullanıyor. ‘Duyusal gerçek’, gerçekliğin algılanan yanı demektir” (Hilav, 1997: 175). Bu çerçevede Marx açısından, insanın varlığının ve bu varlığın ifadesi olan etkinliğin somut niteliği çözümlenme açısından kritiktir.

ettiğini ve özgünlüğünü yarattığını belirtmeliyiz. Şimdi ana hatları ile bu özgünlüğü ortaya koymaya çalışalım.

Marx'ın yabancılaşma teorisi

Marx'ın özgünlüğünü daha iyi kavrayabilmek adına Marx'a öncülük eden gelişmelerin kısa özetine Mészáros aracılığı ile bakacak olursak üç ana uğrak tanımlanabilir:

(1) Genel etik postulatlardan hareketle yabancılaşma eleştirisi (Rousseau'dan Schiller'e),

(2) Yabancılaşmanın gerekli olan aşılmasını, spekülasyon temelde ortaya koyan, kabaca hayali bir aşmaya denk düşen ve toplumun gerçek maddi öğelerini eleştirmeyen bir tutum (Hegel),

(3) Sosyalizm aracılığı ile kapitalizmin aşılmasını savlayan ancak bunu etik postulatlar altında ortaya koyan ve kurulu sosyal yapının eleştirisini, kapsayıcı olarak değil de özel çelişkiler üzerinden gerçekleştiren tutum (Ütopycı Sosyalistler) (Mészáros, 1970: 61).

Bu tablodan hareketle en genel biçimde Marx'ın özgünlüğü, yabancılaşma olgusunu insanların zorunlu varlık koşulu olan üretme etkinliği sürecinde temellendirmesidir⁶. Üretim etkinliği zorunludur çünkü tarihin gerçekleşmesi için insanların yaşamlarını sürdürebilmesi gerekir. İlk olarak, zorunlu gereksinimlerin sağlanması için araçların üretimi yani maddi yaşamın üretimi gerekir. Bu durum, öncesinde böyle olduğu gibi şimdi de tüm zorunluluğu ile tarihsel bir eylem ve temel bir koşuldur. Dahası, bu edinim ve üretilen aletler yeni gereksinimlere kapı aralar. Bununla birlikte insan ilişkilerinin, insanların kendi kendilerini yeniden üretiminin de bu bütüne dahil olduğunu söyleyebiliriz (1999: 53).

Bu durumda yabancılaşmanın merkezi; yaşamın kendisidir, yaşamın devindiricisi olan insan öznesidir. Ama bu insan herhangi bir soyutlama ürünü olarak değil, belirli koşullar içinde yaşayan ve gelişen insandır (1999: 46).

⁶ Yargıyı destekler nitelikte ve özgünlüğü açık kılan belirlemeler için bkz. Axelos, 1976: 55, 64, 217 ve 247; Mészáros, 1970: 63, 64, 76, 88 ve 173; Ollman, 1971: 111 ve 114.

Yabancılaşma soruşturmasında insan temele konulduğunda bu olgunun varlığının, insanlık tarihiyle koşut olduğu söylenebilir⁷. Ancak sorunun bütün açıklığı ile kendini ortaya koyduğu yapı: *kapitalist üretim biçimidir*. Bu belirleme Marx’ın bir diğer özgünlüğüne işaret eder: genel olarak insani etkinliğin tarihselliği düşüncesi! Hegel’i anımsayacak olursak; Hegel’de her tür nesneleştirme (dışsallaştırma) etkinliği yabancılaşma ekseninde tanımlanıyordu ama Marx için nesneleştirme uğraşının ya da en genel haliyle emek sürecinin, ürettiği nesne ile yabancı bir ilişkide olması genel bir duruma işaret etmez. Böylesi çarpık bir ilişki belirli tarihsel özgüllükler bütününe gerektirir. Özcesi, *kapitalist üretim biçiminin* özgüllükleri: üretim araçlarının özel mülkiyeti ve bununla doğrudan ilişkili olarak emek-gücünün meta haline gelmesi, yaygın işbölümü ve sermaye birikiminin yaşamın merkezinde konumlanması. Eğer öncülümüz bir bütün olarak insanın üretme etkinliği ise Marx’ın ifadesi ile “...iktisadi⁸ yabancılaşma, *gerçek yaşamın* yabancılaşmasıdır...” (1993: 173). Öyleyse bu yabancılaşmanın çok boyutluluğunu ifade etmeye çalışalım.

Üretimin öznesi işçinin; özel mülkiyet ekseninde ya da bir başka ifade ile yoğunlaşmış işbölümü çerçevesinde her türlü ürün ortaya koyuşu, her türlü nesneleştirme etkinliği; ürettiği ölçüde bu ürünlerden yoksun kalması ile sonuçlanır. İnsanın yaşamsal özelliği olan çalışma etkinliğinin özel mülkiyete bağlı saptırılmış biçimi, çalışmanın kendisini araçsallaştırır. Neden? Çünkü, üretilen nesnelere yaşam için araç olacağına amaç olmuştur! Emegün nesneleştirici gücü, “işçi için *kendi gerçekliğinin yitirilmesi* ya da *nesneye* kölelik olarak, sahiplenme; *yabancılaşma, yoksunlaşma* olarak görülür” (1993: 140). İşçinin; kendi etkinliğinin ürünü karşısında sanki onun kendi çabasının ürünü değilmiş gibi onun dışında bir nesneyle karşı karşıya kalması ölçüsünde bu nesne, işçi karşısında bağımsız bir güç olarak belirir (1993: 141). Çarpık ilişkinin özeti şudur: işçinin yaşamının *değersizleşmesi* nesnelere dünyasının *değer kazanması* ile doğru orantılıdır (1993: 140).

Böylesine bir döngüde “bir insanın *fizik özne* olarak varlığını sürdürebilmesinin tek koşulu *işçi* olmasıdır” (1993: 142). Yaşamsal etkinliği yalnızca işçi olarak anlam bulabilir. Kuşkusuz yabancılaşmış bir anlam bulmadır bu!

⁷ Bkz. Pappenheim, 2002: 100 ve Mandel, 1975: 49.

⁸ Burada ekonomi vurgusu diyalektik kavramlaştırma çerçevesinde işlevseldir. Ekonominin ontolojik önemi, insan etkinliğinin çeşitli alanları ile birlikte kavrandığında anlamlı hale gelir (Mészáros, 1970: 115).

Ürün işçinin karşısına yabancı bir nesne, kontrol edilemez bir erk temsili olarak çıkıyorsa bu ürünün üretilme sürecinin de yani üretim etkinliğinin de yabancılaşmış olduğu açıktır. Bu durumda “üretimin kendisinin de eylem durumundaki yabancılaşma, etkinliğin yabancılaşması, yabancılaşmanın etkinliği olması gerekir. Aslında emek nesnesinin yabancı niteliği emek etkinliğinin kendi içindeki yabancılaşmasının özeti olarak karşımızda durur” (1993: 143).

Emek etkinliği işçinin dışında yer alır. İşçinin kendini gerçekleştirip tanıyacağı bir süreç olmaktan çok uzaktır. Çalışma⁹ etkinliği işçi için bir eziyet, mutsuzluk kaynağıdır. Gereksinimleri karşılamaya yönelik bir çalışma söz konusu değildir. Tersine çalışma, çalışma dışındaki gereksinimleri giderme *aracıdır*. Açık olarak; emeğin yabancı niteliği, bir zorlama olmadığında işten veba gibi kaçılması ile kendini ortaya koyar (1993: 143).

Yabancılaşmanın bir diğer boyutu, insanın cinsil varlık (species-being) oluşu ile ilgilidir. İnsanı hayvandan ayırt eden bilinçli yaşamsal etkinlik, cinsil varlığımızın tanıtıdır. Cinsil varlık oluşumuz, nesnel dünyayı işlememizde/dönüştürmemizde kendini açık eder. Bu süreçte çalışmanın (emeğin) amacı *insanın cinsil yaşamının nesneleşmesidir*. Zihinsel yaratıcılık yanında nesne yaratıcılığı boyutunda insan, kendisini yaratmış olduğu dünya aracılığı ile tanır, geliştirir. Ama emeğin yabancılaşmış karakteri böylesine bir gelişimi engeller ve insanı sakat bırakır (1993: 147). Bilinçli bir özgür etkinlik olarak doğada/toplumda kendini tanıma, varolma süreci basit biçimde “hayatta kalma” safhasına indirgenmiştir.

Son olarak insanın insana yabancılaşması olgusunu vurgulamamız gerekiyor. Böylesine bir durum yukarıda tanımlanan gelişmelerin doğrudan bir sonucudur. İnsanın kendi nesnesine, üretim sürecine ve kendisine yabancılaşması aynı zamanda karşındakine, onun nesnesine ve üretim sürecine yabancılaşmasını doğurur. İlişkisiz, yalıtılmış bir yaşam sürdürülemeyeceğinden her tür ilişki başka insanlar aracılığı ile anlam bulur. Yaşamını işçi olarak sürdürebilen bir kimse, karşındakini, içinde bulunduğu durumun niteliğine göre

⁹ Çalışmanın doğasına ilişkin Sayers’in yorumunu önemsiyoruz. Sayers’e göre çalışma ve bu yolla kişinin kendisini gerçekleştirmesi bir gereksinimi ifade eder. Günümüz toplumu bu gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Gereksinimin kabulü sayesinde yabancılaşma olgusu ve yabancılaşmanın kritik gücü anlaşılabilir (Sayers, 2009: 70).

değerlendirir (1993: 148). Bu nitelik çarpık olduğundan değerlendirmenin kendisi de problemlili olacaktır.

Tüm bu gelişme evreleri tarihsel bir boyutta ve insan ilişkileri temelinde gerçeklik kazanıyorsa şu sonuç kaçınılmazdır: işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkan nesne ancak başkasına ait olduğunda bu gücünü duyurur. İşçi için sorun olan bir şey, ilişkili olarak, başkası için hoşnut edici bir şey olabilir. Kişi öz etkinliği (üretme) içinde özgür olmayan bir etkinlikte bulunduğu, ona karşı başka bir insanın egemenliğinde ve boyunduruğunda bulunmaktadır (1993: 149). Marx’ın ilişkileri bir bütün olarak kavraması onu şu sonuca götürür: yabancılaşmış emekten kaynaklı egemenlik ilişkilerinin kendisi egemen olan için de yabancılaşmıştır¹⁰. Kısacası; üreten kişinin yabancılaşması üretmeyen kişinin de yabancılaşmasını içerir (1993: 150).

Özetleyecek olursak, insanın; ürettiği nesneye, etkinliğine, cinsil varlığına ve diğer insanlara yabancılaşması birbirlerini besleyen, dönüştüren ögeler olarak karşımızdadır. Bu ögeler yaşamın ikincil uğrakları olmaktan çok uzaktır. Tersine; yaşamın, insanın, kendini tanıma/anlama/doğrulama uğraşının merkezinde yer alırlar. Böyleyse, özgürlük sorununu içinde barındıran bu olgunun aşılması da bütünsel bir kalkışmanın ürünü olabilir.

Komünizm: Kurtuluş ve özgürleşme olanağı

Çok genel bir ilkeyi anımsatalım: “somut durumun somut tahlili”. Karşı karşıya olduğumuz yabancılaşma olgusunun birincil kaynağının iktisadi ilişkilerden kaynaklandığını belirtmiştik. Verili üretim biçimi ve ilişkilerinin düğüm noktalarını, birbirlerine ilişkili olarak *özel mülkiyet-ücretli emek-işbölümü-değişim* ve bir bütün olarak *sermaye birikimi* ekseninde vurgulayabiliriz. Bu durumda birbirlerini belirleyen bu yapıların alaşağı edilmesi kendini bir zorunluluk olarak ortaya koyar¹¹. Peki bu, düşünsel bir zorunluluk mu yoksa maddi bir zorunluluk mu? Sözü Marx’a bırakalım: “... komünizm, ne yaratılması gereken bir *durum*, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*. Biz, bugünkü duruma son verecek

¹⁰ Siyaset, ideoloji vb. ilişki alanlarının yabancılaşma olgusundan türeyen yansımalarını, şu aşamada, ayrıntılandırmayı yeğlemedik.

¹¹ Mézáros’un aydınlık belirlemesi çok önemli. Emek yalnızca ikincil dolaylımlar (özel mülkiyet-işbölümü ve değişim) nedeniyle yabancılaşmaya uğruyor. Yabancılaşmanın olumlu aşılması bu dolaylımların sosyal ve tarihsel boyutta aşılması ile olasıdır (1970: 78, 79, 84 ve 87).

gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları, şu anda varolan öncüllerden doğarlar” (altını biz çizdik) (1999: 62).

Yabancılaşmış emeği koşullayan ve aynı zamanda onun ürünü olan, bu ölçüde bütün insani ilişkileri bozan özel mülkiyetin varlığının aşılması can alıcıdır. Tüm yabancılaşma ilişkilerine damga vuran özel mülkiyet, bütün insana özgü etkinlik ve ürünlere, sahip olma/yararlanma ekseninde anlam verir. Özel mülkiyet öylesine bozucu bir etkiye sahiptir ki bir şey sadece bizimse, ona sahipsek anlamlıdır. Bu sahiplenmenin aksine, tüm insani ürünlerin “insanlar için ve insanlar tarafından duyulur (sensuous) sahiplenilmesi, insanın kendi evrensel varlığını evrensel olarak yani bütünsel insan olarak sahiplenmesi” kurtuluş ve özgürleşme için bir anahtardır (1993: 175). Burada Marx’ın düşünce ufkunun çok boyutluluğuna değinmek önemli olacak. Marx, olumsuzladığı şeyin kendi içinde barındırdığı olanakları asla görmezden gelmez. Bir şeyi olumsuzlar ama olumsuzlanan yapı, yeni gelişmeler için itici bir güç işlevi görür¹². Bu noktada komünizm: “*özel mülkiyetin (insani kendine yabancılaşmanın) olumlu kaldırılışı* ve sonuçta insani özün¹³ insan tarafından ve onun için gerçek *sahiplenilmesini*; kendi için insanın *toplumsal*, insani insan olarak bütüncül dönüşümünü, bilinçli ve daha önceki gelişimin tüm zenginliğini koruyarak gerçekleşen bir dönüşümü” (1993: 171) ifade eder.

Kapitalist üretim biçiminden türeyen zenginliğin sahiplenilmesinde bireyler tek bir üretim aracına bağımlı kılınıyordu (işbölümünün yozlaştırıcı etkisi-bizim notumuz). Proleterlerin mülk edinmesinde ise bireylere birçok üretim aracı bağımlı kılınmaktadır ve aracın mülkiyeti herkesindir. Bu noktada; çalışmanın öz faaliyet haline dönüşmesi (insana özgü en temel etkinlik), sınırlı karşılıklı ilişkilerin bireylerin birey olarak ilişkisine dönüşmesi ile koşuttur. Kolektif biçimde bireylerce sahiplenilen üretim araçlarına bağlı olarak özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olur (1999: 113).

Peki işbölümü? Özgürleşme uğrağında işbölümünün aşılması da yaşamsal bir öneme sahiptir. İşbölümüne bağlı kişisel güçlerin nesnel bir güç haline gelmesi ve bu gücü bireyin kontrol edememesi ancak ve ancak bu nesnel güçlerin yeniden egemenlik altına alınması ve

¹² Özel mülkiyet temelinde yabancılaşma, “tarihsel bir aşama olarak gereklidir” (Sayers, 2009: 198).

¹³ Marx’ın öz vurgusu, insan doğası tanımı ekseninde bir bütün olarak, insan ilişkileri toplamına göndermede bulunur yoksa soyut bir öze değil (Coletti, 1975: 52).

işbölümünün ortadan kaldırılması ile aşılabilir. Bunun zemini ise ortaklaşa yaşamdır. Marx’ın yargısı açıktır: kişisel özgürlük yalnızca ortaklaşalık içinde anlam bulur. Bu ortaklaşalıkta bireyler, ortaklıklarıyla birlikte, aynı zamanda, bu ortaklık nedeniyle ortaklık içinde kendi özgürlüklerini kazanırlar (1999: 99).

Bu ortaklaşalık eskiye yönelme olarak algılanmamalı. Tam da şimdiden hareketle geleceğin olabirliğini inşa etme süreci olarak algılanmalı. Marx’ın ifadesi ile komünizmin örgütlenmesi temelde ekonomiktir ve verili koşullar, komünizmin inşası için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (1999: 104).

İnşa sürecinin öznesi, tüm yabancılaşma ilişkilerinin merkezinde yer alan ücretli emekçilerdir, proleterlerdir¹⁴. Peki neden? Geçmiş bağlardan kurtuluş; yalnızca işçi sınıfının kurtuluşu biçiminde değil insanın evrensel kurtuluşunu içerdiğinden bu durum kendisini işçilerin kurtuluşunun siyasal biçimi altında konumlandırır (1993: 151). Özcesi, işçi sınıfının kurtuluşu tüm insanlığın kurtuluşuna olanak tanır. Bu kurtuluş ve özgürleşme savaşı; geçmişle bağların koparılması ve insanın kendi olanaklarını tanıyıp geliştirmesi ölçüsünde daha da gerçeklik kazanacaktır.

Sonuç

“Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu” başlığı altında öncelikle yabancılaşmayı Hegel ekseninde kısaca anlamaya çalıştık. Bu anlama çabasının özeti, Hegel’in tıne bağımlı kalışı ve gerçek insanı, onun emeğini ikincil bir konuma indirgemesi olarak tanımlanabilir. Daha sonra Feuerbach’ı vurgulama gereği duyduk. Çünkü Feuerbach, Marx’a göre, Hegel’in yabancılaşma belirlemesini insanı merkeze koyarak somutlaştırmıştır. Ama tarihselliği ve insanın çok boyutlu ilişkilerini dışlayarak.

Yabancılaşma olgusunun çözümlenmesinde doruk, bu soruşturma ekseninde, Marx’tır. Marx’ın, insanın üretim etkinliğini en yaşamsal uğraş olarak tanımlamasının ve buradan hareketle tarihsellik ekseninde toplum ve insanı anlam gayretinin saf sonuçlarından birisi

¹⁴ Peki bu etkin öznenin bilinci de yabancılaşmış ise hangi bilinçli etkinlik bu inşayı gerçekleştirebilir sorusu gündeme geliyor. Unutulmamalı ki yabancılaşma durağan, kapalı bir bütünlüğü ifade etmez. Yabancılaşma dinamik bir olgudur. Kısaca: yabancılaşmış etkinlik, yabancılaşmış bilinç ürettiği kadar yabancılaşmış olmanın bilincini de üretir: yabancılaşmış olmanın doğru bilgisi (Mészáros,1970: 180-182).

kapitalist üretim biçimi özelinde yabancılaşmadır. Bu olgunun, üretim ve insan ilişkileri ekseninde nasıl belirlediğini özce ortaya koymaya çalıştık. Yabancılaşmanın kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu bu üretim biçiminde, özgürleşme sorununun en temelde, yabancılaşma başlığı altında irdelenmesi gerektiği sonucuna varıyoruz. Biraz ürkerek şunu söylüyoruz: yabancılaşmanın aşılması bütün bir özgürlük durumunu¹⁵(?) karşılamayabilir ama yabancılaşmanın varlığı özgürlüğün yokluğudur! Özgürlük tarihsel boyutta, insanın kendini doğada/toplumda inşa etme süreci ise bu süreçte yabancılaşmanın aşılması zorunludur. Zorunluluğun öznesi Marx'ta *devrimci proletaryadır*. Proletarya; sınıfsız toplumun, komünizm umudunun gerçek öznesidir.

Kaynakça

Avineri, Shlomo (1980), *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.

Axelos, Kostas (1976), *Alienation, Praxis and Techne in the Thought of Karl Marx*. (Çev. R. Bruzina), Austin&London: University of Texas Press.

Bottigelli, Emile (1993), “Sunuş”, İçinde: *1844 Elyazmaları*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Coletti, Lucio (1975), Introduction, İçinde: *Early Writings*. (Çev. R. Livingstone ve G. Benton), London: Penguin.

Hilav, Selahattin (1997), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Mandel, Ernest ve Novack, George (1975), *Marksist Yabancılaşma Kuramı*. (Çev. O. Göçmen), İstanbul: Yücel Yayınları.

¹⁵ Özgürlüğün nelığı başlı başına bir soruşturma konusu. Çalışmamız ekseninde en azından, özgür bir varoluşun bize en temel kısıtını vurguladık: kapitalist bir örgütlenmede yabancılaşma sorunu. Tarihsel ve toplumsal ilişki bütününden bağımsız bir özgürlük tanımına yakın durmuyoruz. Sınıflı bir toplum ekseninde bir ölçüde özgürlüğün önceli *kurtuluş* olarak ortaya konabilir. Bu iki kavram birbirine geçişli olabileceği gibi en başta, sınıfların varlığı, özgürlük durumu için sınıf ilişkilerinden kurtuluşu öncelik olarak duyurur. Kurtuluş durumunun özgürlük olanakları açısından daha somut bir duruma işaret ettiği açık olsa gerek. Yeni bir toplumsal örgütlenmenin özgürlük ekseninde keskin bir tanımını yapmak bir ölçüde Marx ve Marksizme kâhinlik yüklemek anlamına gelir. Oysa ki bu düşünce sistemi, gerçeği ütopyalara yeğleyebilen ve somut durumun çözümlemesini her koşulda kendine ilke edinen bir yapıyı tanımlar.

Marx, Karl (1993), *1844 Elyazmaları*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1975). *Early Writings*. (Çev. R. Livingstone ve G. Benton), London: Penguin.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1999), *Alman İdeolojisi[Feuerbach]*. (Çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Mészáros, István (1970), *Marx's Theory of Alienation*. London: Merlin Press.

Ollman, Bertell (1971), *Alienation*. London: Cambridge University Press.

Pappenheim, Fritz. (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması*. (Çev. S. Ak), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Sayers, Sean (2009), *Marksizm ve İnsan Doğası*. (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.

Sayers, Sean (2011), *Marx and Alienation Essays on Hegelian Themes*, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Skempton, Simon. (2010), *Alienation After Derrida*. London: Continuum International Publishing Group.